

De heroiek van het rationalisme?

Vertaling van 'The Heroism of Rationalism?' in 'Rationalist Traces'

2014

i

Ik ben opgegroeid in een onschuldig land. Mijn grootouders hebben zich verzet tegen de Duitse bezetting van Nederland. Mijn ouders hebben traumatische herinnering aan de Tweede Wereldoorlog en het bombardement van Rotterdam. De verschrikkingen van het Nederlandse imperialisme in Indonesië en Zuid-Afrika zijn, geografisch en historisch, ver weg en zijn uit het gemeenschappelijke geheugen gewist. Het historisch bewustzijn is in Nederland oppervlakkig. 400 jaar geleden was de Nederlandse rivierdelta een vrijwel onverstedelijk moeras. En zelfs vandaag de dag worden de weinige prehistorische, Romeinse en middeleeuwse relictten die ons resten veilig in de modder bewaard. Als jonge architect leerde ik om te ontwerpen aan een eigentijds landschap en niet om te werken in of met ons territorium. Alles leek mogelijk. Er was nog steeds een groot woningtekort dat werd toegeschreven aan de vernietigingen van de Tweede Wereldoorlog. Dat was de context waaruit in de jaren 1990 de Superdutch architecten tevoorschijn kwamen. Optimistisch en met een onveranderlijk goed gemoed voorzagen zij het land van hun suikermoderne en, ondersteund door gulle staatssubsidies, exporteerden zij hun probleemvrije ontwerpethos naar exotische plekken. Superdutch was het product van een koopmansnatie.

Mijn Duitse vrienden moeten het doen met een andere geschiedenis. Hun schuldgevoel is net zo onterecht als de Nederlandse onschuld en slachtofferschap, maar zij kunnen niet om de geschiedenis van hun land heen. De kritische wederopbouw van Berlijn die in de jaren 1990 werd ontwikkeld had niets gemeen met de positivistische retoriek van Superdutch in dezelfde tijd. De Berlijnse Muur was net gevallen. Er moesten antwoorden gevonden worden binnen de politieke realiteit na Die Wende. Die konden met alle ambivalentie rondom de hereniging niet anders dan melancholiek zijn. De doelen van de Duitse middenklasse en de krakers in Kreuzberg vielen samen in een praktijk van voorzichtige stadsvernieuwing waar de Berlijnse geschiedenis niet zozeer werd bewaard (daarvoor was te weinig van over) of heilig werd verklaard. De kritische wederopbouw van Berlijn moest

laten zien hoe vitaal en politiek zelfbewust de Duitse cultuur was – ditmaal zonder een Marshall Plan.

In de kritische wederopbouw van Berlijn manifesteerde de architectuur zich als een discipline die collectieve doelen en privaat handelen kon verenigen. En dat terwijl, zelfs vandaag nog, Rotterdam de voortdurende instabiliteit viert en de stad ziet als bouwrijpe grond. In Rotterdam is de culturele betekenis van de architectuur onduidelijk.

Vandaag de dag werken Duitse en Nederlandse architecten in een gemeenschappelijke Europese markt. Onze generatie ziet een andere realiteit onder ogen. Grote thema's zijn er niet meer. Onze steden zijn af. Alle benodigde musea zijn gebouwd. Er zijn niet nog meer theaters nodig. Met Europese collega's van andere nationaliteiten nemen wij aan dat ons werkveld bestaat uit het naamloze volume van stadsuitbreidingen die door onze voorgangers niet waren te beteugelen: de naoorlogse Plattenbau, de Banlieus, the urban sprawl van de Veneto en Zuid-Zwitserland en de Vlaamse Nevelstad. Deze stedelijke omgevingen begrijpen wij niet goed genoeg. Hoewel zij ons als onwenselijk en architectonisch week voorkomen, zullen wij het er mee moeten doen. Zij zijn onze realiteit en zijn verbonden geraakt met onze hoop en angst, zijn deel van onze stad geworden om het zo te zeggen. Er wordt om interventies gevraagd, in uiteenlopende mate van urgentie.

ii

Terugkijkend op een eeuw van rationalisme in de architectuur, is vast te stellen dat dit rationalisme nooit een status quo heeft geboden of daar naar gestreefd heeft. Het is voortdurend verbonden geweest met twee onderwerpen: het vraagstuk van de stedelijke vorm en de productie van stedelijke gebouwen. Dit rationalisme gaat over architectuur en steden- en vraagt steeds welke architectuur en welke stad? De ambities zijn niet gering. Het rationalisme probeert niets minder dan een continuïteit te vinden tussen de ideologie van onze habitat enerzijds en helder geformuleerde ontwerpmethoden anderzijds. Als zodanig bemiddelt het tussen collectieve doelen en privaat handelen. Het rationalistische gereedschap bestaat uit de kennis van de architectuurgeschiedenis, de analyse daarvan en het gebruik van beproefde ontwerpmethoden. Het rationalisme tracht om de architectuur te demystificeren en te depersonaliseren en in die zin engageert het zich met het politieke debat. Het rationalisme wordt beoefend in de schaduw van de Europese Verlichting met de stad Berlijn als een productieve arena, zowel lang geleden als kort na Die Wende.

III

Of het nu om de conceptualisering van de stad of de productie van gebouwen gaat, in beide gevallen zijn de rationalistische paradigma's in de laatste 50 jaar verschoven. De stedenbouwkunde heeft haar oriëntatie op de stadsuitbreiding opgegeven ten gunste van de belangstelling voor de historische stad, terwijl de houding tegenover de constructie van gebouwen is verschoven van de as van industrialisatie en standaardisatie naar architectonisch vakmanschap en contextualisme. Deze verschuiving wordt geïllustreerd door verschillende teksten die rationalistisch genoemd kunnen worden. Le Corbusier's *La Ville Radieuse* werd verdrongen door Aldo Rossi's *De architectuur van de stad*. De retoriek van de *machine à habiter* werd in 1979 definitief terzijde geschoven toen Rossi's *Teatro del Mondo* de Venetiaanse lagune werd binnengesleept.

Dat is meer dan een karikatuur. Het kan nauwelijks worden onderschat hoe de rationalistische rede zich door haar retoriek en beeldentaal ontwikkelde tot een onontkoombare positie. Rossi's *Teatro* plakte aan het netvlies: zonder dat zou de wereld zou er anders hebben uitgezien. Dit soort iconische symbolen verleende het rationalisme een bepaald heroïek. Zijn doelen waren het waard om voor te vechten. De aankomst van het *Teatro del Mondo* in Venetië bevestigde dat de architectuur vanaf dat moment alleen nog zou gaan over de herinterpretatie van historische stedelijke en architectonische modellen.

Ondertussen wordt de antieke stad goed beschermd. Wij koesteren onze geschiedenis en stedelijke monumenten. *La Ville Radieuse* is geen optie meer. Van de hedendaagse architectuur wordt verwacht dat het een sterke persoonlijke signatuur bezit. Unicité is in de plaats gekomen van de anonimiteit die uitging van zowel het historisch handwerk als de industriële standaardisatie. Het vroeg twintigste-eeuwse rationalisme is geschiedenis geworden. Verwarrend genoeg heeft de episode die ooit werd beschouwd als antagonistisch ten opzichte van de historische stad, nu zelf een canon en met de bijbehorende monumentenzorg geproduceerd. Ons stedelijk erfgoed komt voort uit conflicterende ambities en verschijnt als gefragmenteerd en ongeordend. Relicten van verschillende perioden hebben dezelfde status. Binnenstedelijke en suburbane woongebieden zijn deel geworden van dezelfde stedelijke constellatie. Handgemaakte gebouwen staan naast massaproducten, uniciteit contrasteert met volslagen nietszeggendheid. De grens tussen de hoge en lage cultuur is vervaagd.

Rossi's waardering van de stedelijke ruimte als een verzameling primaire artefacten tegen de achtergrond van een onstabiele massa van normatieve gebouwen is onwerkbaar geworden voor architecten die in het bestaande stedelijke gebied werken. Omgeven door een

verstrooide aggregatie van historisch materiaal vragen zij zich nog steeds af: welke stad en welke architectuur?

iv

De vernieuwing van de naoorlogse stedelijke gebieden, beschimpt door Rossi's tijdgenoten en naar men zegt onpopulair bij bewoners, is hierin een ijkpunt. Het is een opgave die architecten zich niet kunnen veroorloven om te negeren, al is het maar vanwege de enorme omvang. Minstens 50% van de woningvoorraad in de West-Europese landen moet na 1945 zijn geproduceerd. Hoe goed kennen en begrijpen wij deze verstedelijking, de architectuur ervan en de bouwsystemen die gebruikt zijn voor de productie? Wat zijn voorstelbare lange termijn investeringsscenario's? Of directer geformuleerd: is de weerstand tegen de blinde gevels op de grond op te vatten als een verschijnsel van fantoompijn na het verlies van stedelijke ruimten als pleinen en straten en als een verlangen naar de herintroductie van dit soort stedelijke figuren? En kan de afwijzing van het architectonische vocabulaire, die zozeer het gevolg zijn van gestandaardiseerde bouwmethoden, nu een alibi zijn voor een nieuwe goedverzorgde architectuur die niets te maken heeft met de beelden in deze context?

v

Je kunt nog steeds nastreven om rationeel te zijn in het professionele discours over de herwaardering van de Europese naoorlogse stedelijke gebieden en de balans tussen het collectieve en het private initiatief. De veronderstelde maatschappelijke en architectonische weekheid van deze stad lijkt niet sterk gefundeerd. Opnieuw komen dezelfde vragen boven: welke stad en welke architectuur zoeken wij? Ondertussen moet de architectuur zijn geloofwaardigheid in deze polemiek opnieuw verdienen. Een architectonische discipline die slechts het eigen enthousiasme etaleert zal niet snel worden herkend om het vermogen om te gaan met de schaal, de heftige onderhandelingen en de compromissen die eigen zijn aan de naoorlogse stad. De architectuur zal haar naïviteit op moeten geven en zich moeten verzoenen met de vervreemdende naoorlogse woongebieden, met steden zoals zij zijn en niet zoals zij zouden moeten zijn en met een architectonisch ontwerp dat bouwen en steden onderhoudt en deze niet definieert of herdefinieert.

Dat mag profijtelijk werk zijn en de juiste doelen dienen, maar het is ook intrinsiek onheroïsch, in elk geval in vergelijking met de gebouwen van de voorgaande architectengeneraties. De emblemen die een dergelijke onspectaculaire architectuur kunnen omvormen tot een onweersproken positie die net zo doorslaggevend is als Rossi's Teatro zijn voorlopig niet voorhanden.